

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2024. № 3.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.3.44>

УДК 339.924:36

С. О. Назарко,

к. е. н., доцент, учений секретар,

Пенітенціарна академія України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4841-9201>

С. Г. Суворова,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7089-2524>

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

S. Nazarko,

PhD in Economics, Associate Professor, Learned Secretary,

Penitentiary Academy of Ukraine

S. Suvorova,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor at the Department of

Economics and Social Sciences,

Penitentiary Academy of Ukraine

RESEARCH OF HUMAN CAPITAL IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

У статті розглянуто проблеми та перспективи розвитку людського капіталу в Україні в умовах воєнного стану та активізації

євроінтеграційних процесів. Дослідження у статті полягає в аналізі різних аспектів соціальної вразливості населення, включаючи демографічні тенденції, зайнятість, міграцію та стан інфраструктури. В ході проведення дослідження було визначено можливі наслідки цих чинників для розвитку країни та надано пропозиції щодо стратегій розвитку людського капіталу. Зокрема, в роботі було обґрунтовано важливість збереження та розвитку людського потенціалу для успішної інтеграції України до Європейського Союзу. Крім того, було висвітлено різні аспекти цього процесу, включаючи формування національної ідентичності, здобуття міжнародного досвіду, розвиток професійних навичок та активне волонтерство.

В ході проведення цього дослідження було проаналізовано потенційні загрози для розвитку людського капіталу, такі як активна міграція населення, посттравматичні розлади серед військовослужбовців та цивільного населення, а також зменшення народжуваності та зростання трудової нестабільності. Таким чином, відзначено важливість впровадження стратегій розвитку людського капіталу, таких як поліпшення медико-демографічної ситуації, підвищення освіченості та інноваційність суспільства, а також залучення іноземних працівників та впровадження інноваційних технологій, як шляхів досягнення успішної євроінтеграції та стабільного розвитку країни.

Зроблено висновки, що сучасний розвиток і капіталізація людського потенціалу при формуванні національної ідентичності, здобутті міжнародного досвіду, розвитку професійних навичок та активного волонтерства є важливими чинниками успішної інтеграції в європейське співтовариство. Водночас визначено, що існують потенційні ризики, такі як втрата мігрантів, посттравматичні розлади серед військовослужбовців, зменшення народжуваності та зростання трудової нестабільності, які потребують уваги та ефективного управління.

Констатовано, що результати цього дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до розвитку людського капіталу в умовах євроінтеграції, який базується на співпраці з міжнародними партнерами та ефективному управлінні ризиками.

The article discusses the problems and prospects of human capital development in Ukraine in the context of martial law and intensification of European integration processes. The paper analyzes various aspects of social vulnerability, including demographic trends, employment, migration, and infrastructure. The study identified the possible consequences of these factors for the country's development and provided suggestions for strategies for human capital development. In particular, the paper substantiates the importance of preserving and developing human potential for Ukraine's successful integration into the European Union. In addition, various aspects of this process were highlighted, including the formation of national identity, gaining international experience, developing professional skills and active volunteering.

The study analyzed potential threats to human capital development, such as active migration, post-traumatic stress disorders among military personnel and civilians, as well as declining birth rates and growing labor instability. Thus, the importance of implementing human capital development strategies, such as improving the medical and demographic situation, increasing the education and innovation of society, as well as attracting foreign workers and introducing innovative technologies, as ways to achieve successful European integration and sustainable development of the country, is noted.

It is concluded that the modern development and capitalization of human potential in the formation of national identity, gaining international experience, developing professional skills and active volunteering are important factors for successful integration into the European community. At the same time, it was determined that there are potential risks, such as the loss of migrants, post-

traumatic stress disorders among military personnel, a decline in the birth rate, and increased labor instability, which require attention and effective management.

It is stated that the results of this study emphasize the importance of an integrated approach to human capital development in the context of European integration, based on cooperation with international partners and effective risk management.

Ключові слова: *людський капітал, євроінтеграція, соціально-економічний розвиток, соціальна вразливість, розвиток людського капіталу, міграційна активність населення, конкурентоспроможність, глобалізація, ринок праці.*

Keywords: *human capital, European integration, socio-economic development, social vulnerability, human capital development, migration activity of the population, competitiveness, globalization, labor market.*

Постановка проблеми. Конкурентоспроможність країни в умовах євроінтеграції України залежить від рівня розвитку її людського капіталу, який характеризується якісними та кількісними параметрами, а також забезпеченням сприятливих умов для його формування, розвитку та використання у країні. Людський капітал стоїть у центрі покращення благополуччя суспільства, проте його розвиток вимагає ефективних рішень та комплексного підходу. Варто зауважити, що на сьогодні Україна має значний потенціал висококваліфікованих та професійних кадрів. Проте, російська збройна агресія проти країни призвела до серйозних втрат у людському капіталі. Держава зазнає втрат у людських ресурсах через масову міграцію, депортацію населення, а також внаслідок загибелі та поранення військових та цивільних осіб. Визначені втрати супроводжуються поглибленням розривів за різними соціальними характеристиками, такими як стать, вік, освіта та професійний рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй науковій праці В. Антонюк [1] аналізує наслідки війни, виявляючи, що вона призводить до значних втрат людського капіталу країни, зокрема через насильницькі смерті, поранення, руйнування економіки, масову міграцію та інші наслідки воєнних дій. У дослідженні Р. Лупак, Б. Мізюк, В. Зайченко, М. Куницька-Гліаш, Т. Васильців [2] зазначається, що вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України необхідно розглядати в контексті поглиблення євроінтеграційних зусиль країни, оскільки міграція тісно пов'язана з реалізацією європейських стандартів та цінностей, що вимагають узгоджених дій з боку українського уряду та міжнародних партнерів з метою сприяння сталому економічному зростанню та соціальному розвитку. Позиція науковців Т. Васильціва, О. Мульської, Р. Лупака, В. Бідака [3] щодо актуальності та значущості завдань проактивної політики упередження та усунення проблем соціальної вразливості населення в контексті війни ґрунтується на тому, реалізація такої політики є важливим чинником збереження людського капіталу країни та стимулює процеси європейської інтеграції, зокрема, сприяючи інклюзії України та вирішенню системних проблем демографії, міграції та працевлаштування.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення та аналіз впливу процесів євроінтеграції на формування та розвиток людського капіталу України, а також виявлення стратегій та механізмів, спрямованих на оптимізацію цього процесу з метою підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному глобальному середовищі Україна стоїть перед важливими викликами та можливостями, пов'язаними з процесом євроінтеграції. Перехід до європейських стандартів та практик вимагає не лише політичної відданості, але й глибоких змін у всіх сферах життя. Серед таких змін особливе значення має розвиток людського

капіталу, що відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможного суспільства.

Згідно з визначенням Світового банку поняття «людський капітал (англ. human capital)» охоплює комплексне поєднання знань, вмінь, стану здоров'я та соціального захисту, яке визначає потенціал та можливості людини щодо генерації більшого економічного доходу, сприяє розвитку та збагаченню країни в цілому. У такому контексті це може розглядатися як здатність і готовність до ефективної реабілітації та відновлення країни, адже воєнні події перенесли акценти у визначенні стратегій розвитку у мирний період [4].

Початок повномасштабного вторгнення та тривалі бойові дії активізували євроінтеграційні прагнення України, що зробило цей вектор розвитку невід'ємною складовою її майбутнього. Наразі країна має намір стати частиною цивілізованої європейської спільноти, побудованої на принципах демократії, верховенства права, економічної вільності та інституційної сили. Таким чином, майбутнє України лежить в Європейському Союзі, а не в системі автократії. Проте погіршення людського капіталу внаслідок війни може стати не лише суттєвим чинником у повоєнному відновленні, а й викликати розбіжності в соціально-економічних системах України та ЄС – натуральних передумов для їх об'єднання. Така ситуація підкреслює необхідність проведення превентивної політики щодо подолання проблем соціальної вразливості українського населення, як за кордоном, так і в Україні, що дозволить зберегти людський капітал країни як важливий ресурс для подальшого відновлення економіки та соціальної сфери, а також максимально використовувати їхній людський потенціал [3].

Збереження та розвиток людського капіталу та потенціалу України стає важливим завданням, не лише для самої країни, а й для Європейського Союзу. Розширення ЄС ґрунтується на цінностях свободи, демократії та

поваги до прав людини, а також передбачає належне функціонування ринкової економіки та відповідне кадрове забезпечення. Тому протидія соціальній вразливості населення України в умовах війни сприятиме не лише удосконаленню процесів європейської інтеграції, а й збільшить мотивацію європейців до включення України в європейський контекст. Україна володіє значним інтелектуально-кадровим ресурсом та людським потенціалом, які можуть сприяти стабілізації численних демографічних, міграційних та ресурсних викликів, що постають перед сучасною Європою.

Спрямована на запобігання соціальній вразливості населення, проактивна політика протидії соціальній вразливості населення спрямована на досягнення балансу між стійкістю та вразливістю соціально-економічної системи [5], що сприятиме збереженню людського капіталу України, уникненню значних фінансових та ресурсних витрат світової спільноти на його відновлення після досягнення критичного рівня соціальної небезпеки та повної втрати ще існуючих можливостей. У такій ситуації важливо наголосити на необхідності системного моніторингу стану та структури людських ресурсів, соціальної вразливості населення та наслідків її прояву, включаючи активізацію міграційних процесів, вивчення потреб біженців та розробку ефективних механізмів їхнього повернення.

Проблема високої соціальної вразливості істотна для України, не лише в період воєнних конфліктів, а й у попередні роки. Вона відзначалася заглибленням розбіжностей у регіональному розвитку та відставанням від сусідніх європейських країн за важливими соціальними та економічними показниками. Насамперед на таку ситуацію вплинуло зростання зовнішньої міграційної активності населення (рис. 1), крім того посилення соціального напруження через втрату людського потенціалу, розбалансування регіональних ринків праці та інші деструктивні впливи сприяли загостренню цієї проблеми.

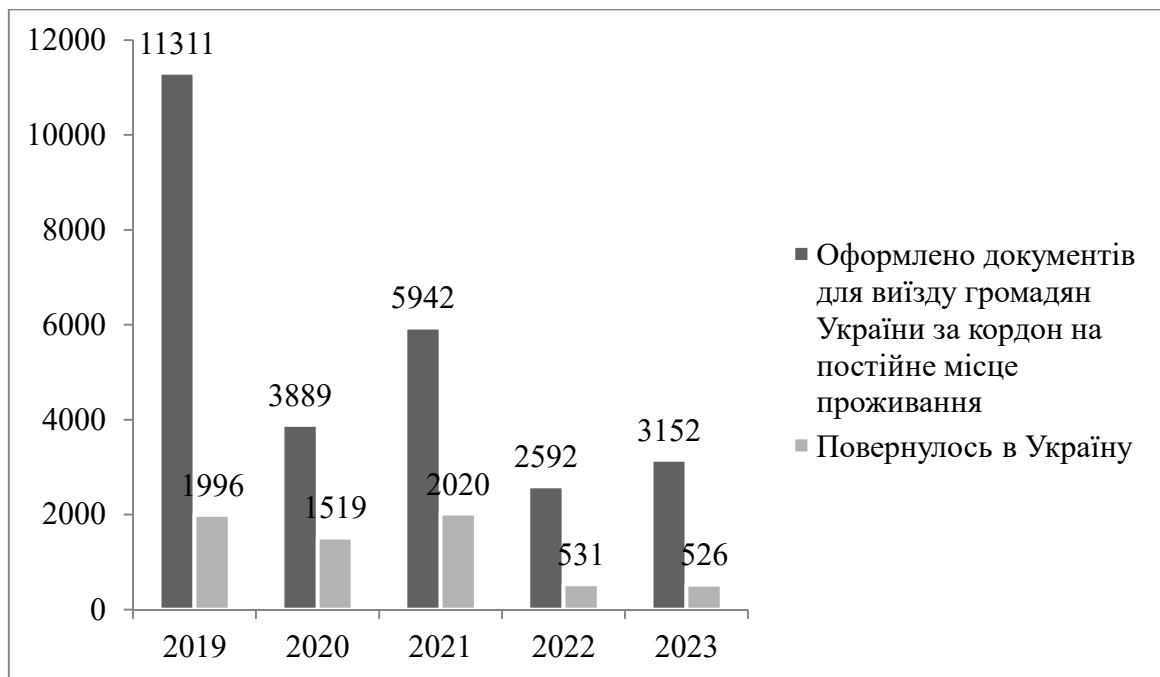

Рис. 1. Динаміка показників міграційної активності населення

Джерело: складено авторами на основі [6].

У зв'язку з цим, в Україні постає необхідність розробки комплексної методики дослідження соціальної вразливості населення з урахуванням збереження людського капіталу. Поставлене завдання передбачає аналіз сучасного стану та тенденцій поширення соціальної вразливості, складання прогнозу розвитку соціальної сфери в умовах російсько-української війни, а також обґрунтування стратегій політики зниження соціальної вразливості та збереження людського капіталу. Крім того, ці заходи мають стати частиною системи підтримки євроінтеграційних прагнень України в умовах загроз.

Тому у такому контексті особливої уваги заслуговують дослідження нових викликів та загроз, що виникли внаслідок російської агресії та підірвали стійкість соціально-економічної системи країни. Такі події призвели до припинення чи значного погіршення ефективності виробничо-господарської діяльності, зниження конкурентоспроможності підприємств та економічного комплексу країни в цілому [7]. Забезпечення соціально-економічної стабільності стає фундаментальною передумовою не лише для

забезпечення належної якості життя населення в умовах війни, а й для мінімізації конфліктів у суспільстві, зниження соціальної напруги та вирівнювання проблем вразливості, що сприяє підвищенню рівня задоволеності потреб громадян.

Сучасна хвиля вимушеної української міграції була спровокована початком повномасштабних військових дій російської федерації проти України та відчутно вплинула на функціонування ринків праці та зайнятості. У цьому контексті важливо ураховувати складнощі та загрози, що виникають внаслідок як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, і розглядати стратегії управління ризиками вразливості. Такі стратегії можуть бути як проактивними, спрямованими на зменшення вразливості, так і реактивними, орієнтованими на захист вразливих груп [2]. Серед критичних аспектів, які вимагають негайної уваги, варто виділити зростання безробіття, погіршення економічного становища населення, скорочення внутрішнього ринку та збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру через підтримку внутрішньо переміщених осіб.

Тому важливо враховувати можливе збільшення конкуренції на ринку праці та дефіцит кадрових ресурсів, що може виникнути внаслідок релокації бізнесу та міграції висококваліфікованих фахівців за кордон. Крім того, важливо відзначити, що плановані та потенційні впливи військового конфлікту на соціальну вразливість населення та проблеми збереження та ефективного використання людського капіталу країни призведуть до суттєвих змін у кон'юктурі, галузевих дисбалансах та регіональних нерівностях, що вимагатимуть комплексної програми заходів для їх вирішення. Відповідно, планується розробка методичних рекомендацій з моніторингу та аналізу проблем соціальної вразливості населення як загалом, так і в аспектах особистого (бідність, фінансова стабільність, медичного забезпечення, житлових умов), сімейного, трудового (працевлаштування, умови праці, безробіття, відносини на роботі) та суспільного життя (система

соціального захисту, інфраструктура, економічний розвиток) для обґрунтування якісних та ефективних рішень у рамках державної політики збереження та оптимального використання людського капіталу України [3].

Також під час воєнного конфлікту окремі аспекти соціальної вразливості набули особливого значення, зокрема безробіття та втрата доходів значної частини населення України, що призвело до загострення нерівності у розподілі доходів (рис. 2). Така нерівність має безліч проявів, пов'язаних з основними правами людини, бідністю та рівнем життя. Особливо виразною є нерівність у розподілі статків та доходів, зокрема в умовах бойових дій [8].

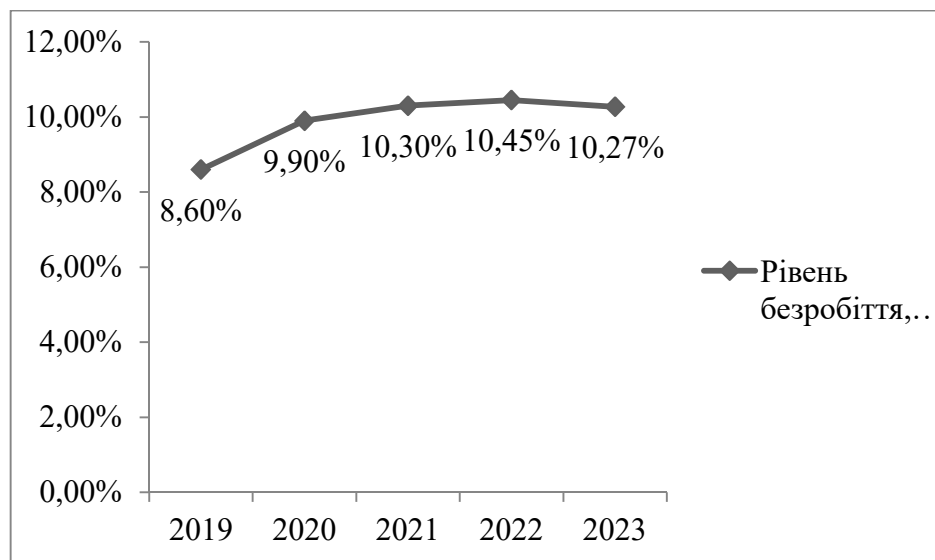

Рис. 2. Динаміка рівня безробіття в Україні протягом 2019-2023 рр.

Джерело: складено авторами на основі [9; 10].

Аналіз рівня безробіття в Україні протягом останніх десяти років показує стабільне високе значення цього показника. Попри певні позитивні тенденції розвитку економіки до початку пандемії, наразі проблема безробіття залишається серйозним викликом особливо під час воєнного стану. Тому наразі перед державою стоїть питання вдосконалення стратегії стимулювання економічного росту та розвитку ринку праці для забезпечення подальшої стійкої соціально-економічної ситуації в Україні. Таким чином, економічне становище України в останні роки можна характеризувати як

кризу, обумовлену впливом низки зовнішніх та внутрішніх чинників, що стали причиною зниження людського капіталу країни.

Крім того, найбільші втрати людського капіталу обумовлені загибеллю, пораненням та інвалідністю військових і цивільних осіб та, як вже було зазначено, масова міграція та депортація населення. Крім того, неминучими є втрати у здоров'ї громадян та значне погіршення стану медичної, освітньої, наукової, виробничої, житлової та енергетичної інфраструктури. Однак, на фоні негативних наслідків, відзначаються і позитивні тенденції у суспільних процесах, такі як зміцнення національної ідентичності, зростання патріотизму, активізація волонтерського руху та активний розвиток цифрового волонтерства. Важливими досягненнями також є становлення цифрової культури, поширення цифрової зайнятості та посилення цифрової безпеки населення [11].

У цьому контексті можливості розвитку людського капіталу пропонують широкий спектр шляхів розвитку та капіталізації людського потенціалу в умовах євроінтеграції України. Вони включають формування національної ідентичності на основі спільних цінностей та культурних практик, здобуття міжнародного досвіду освітою для студентів та учнів, розвиток професійних навичок та досвіду через працевлаштування в нових сферах, а також активне волонтерство, спрямоване на підтримку громадських та соціальних ініціатив. З іншого боку, потенційні загрози включають втрату частини мігрантів, які можуть вибрати інші країни для постійного проживання, а також можливість появи посттравматичних розладів серед військовослужбовців та цивільного населення, що пройшло через війну. Додатково, зменшення народжуваності, зниження рівня освіти та наукового потенціалу, а також зростання трудової нестабільності можуть ускладнити процес відновлення та розвитку людського капіталу країни [1].

Сьогодні Україна має значні потенційні можливості для відновлення та розвитку людського капіталу. У 2021 році була прийнята Стратегія

людського капіталу до 2025 року, яка націлена на досягнення чотирьох стратегічних цілей: поліпшення демографічної ситуації, трансформація системи освіти й науки, забезпечення рівних прав громадян та сприяння культурному розвитку і підвищенню якості життя, а також соціального забезпечення населення. Проте під час воєнного конфлікту виконання цієї стратегії ускладнене, адже вона не враховує специфіку воєнного стану та не відповідає потребам післявоєнного відновлення [12].

Стратегія розвитку людського капіталу визначає п'ять стратегічних напрямів, кожен із яких відбивається через конкретні завдання. На перший план виступає покращення медико-демографічної ситуації, сприяння освіченості, доброчесності, інклюзивності та інновацій в суспільстві, де кожен має однакові можливості для освіти та розвитку, а наука стає каталізатором економічного розвитку. Крім того, акцент робиться на формуванні всебічно розвиненої особистості, патріота України, підтримці духовного зростання та створенні умов для творчого самовираження і самореалізації в культурних і спортивних сферах. Важливими вважаються також підвищення рівня життя, стимулювання зайнятості та забезпечення соціальної підтримки населення. На додаток, у стратегії приділяється особлива увага забезпеченню рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, а також впровадженню найкращих європейських стандартів з гендерної рівності [11].

Першочерговим завданням українського уряду після закінчення війни є повернення українських громадян на Батьківщину. Тому суттєвим стає створення ефективної інфраструктури для формування, розвитку та збереження людського капіталу країни, спираючись на інтенсивний підхід до відтворення. Дана мета передбачає поліпшення якісних характеристик капіталу, таких як стан здоров'я, рівень освіти, професійні навички та якість трудового життя [13].

Проте, навіть за умови повернення українців з-за кордону, країна стикається з потенційним дефіцитом робочої сили у розмірі 3,1-4,5 мільйонів осіб, який є неподоланим виключно за внутрішніми можливостями [14]. Стратегія людського капіталу повинна бути націлена на збереження та стимулювання працездатного населення та молоді в Україні, а також на залучення іноземної робочої сили. У подоланні дефіциту кваліфікованих фахівців і прогалин у навичках безцінними є підтримка Європейського Союзу та досвід наших партнерів, що відображено в ряді фінансованих програм та ініціатив ЄС, які мають різноманітні цілі: від розвитку та отримання нових навичок до налагодження партнерств та подолання перешкод для вступу на європейські ринки, включаючи ринок праці.

Європейський Союз демонструє свою готовність відповідати на актуальні виклики та тренди, активно підтримуючи українські малі та середні підприємства (ММСП). Його програми націлені не лише на розвиток бізнесу, але й на стимулювання жіночого підприємництва та молодіжних ініціатив. Така відповідальність узгоджується зі стратегічними напрямками, що спрямовані на зміцнення економічного підґрунтя інновацій та стартапів. Здійснюючи співпрацю з урядом України, ЄС робить акцент на створенні сприятливих умов для бізнесу та просуває політику, спрямовану на поліпшення інвестиційного клімату. Крім того, він виступає ініціатором та партнером у наданні фінансової підтримки, забезпечуючи доступ до грантів, гарантій та кредитів через українські банки. Не менш важливою є підтримка ММСП за допомогою нефінансових інструментів, таких як бізнес-коучинг та консультації, що сприяє конкурентоспроможності та розвитку підприємницької активності. Програма «EU4Business: відновлення, конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП» є флагманською ініціативою, що ставить перед собою завдання забезпечити економічну стабільність та сприяти відновленню та розвитку України [15].

Варто зазначити, що незалежно від того, в якому політичному, економічному та соціальному становищі Україна буде на момент закінчення війни, країні не вистачатиме кваліфікованої робочої сили. Тому повернення мігрантів та приваблення іноземних працівників можуть вирішити проблему дефіциту кадрів або ж повністю її закрити. Однак Україні важливо активно впроваджувати інноваційні рішення та передові технології. Ефективне використання цих інструментів можливе як за рахунок значної кількості робочої сили, так і за умови високої продуктивності праці при зменшенні чисельності працівників. У такому контексті співпраця України з ЄС є важливим чинником, зокрема, різноманітні наукові та високотехнологічні програми, такі як «Цифрова Європа», Horizon Europe, Euratom і багато інших, які підтримує ЄС, сприяють українським стартапам та формуванню сприятливого інноваційного середовища в регіонах. Системна співпраця з європейськими та міжнародними партнерами і організаціями відіграє важливу роль у розвитку людського капіталу України. Однак варто зазначити, що майбутнє приєднання України до ЄС вимагатиме відповідних змін у роботі з людським капіталом, тому саме зараз настав час для необхідних реформ у цій сфері [4].

Отже, дослідження людського капіталу в умовах євроінтеграції України вказує на значущість розвитку ресурсів нації для відповіді на виклики та можливості, що виникають у цьому контексті. Тому потенціал розвитку країни залежить від ефективної стратегії залучення та управління людським капіталом, спрямованої на створення конкурентоспроможного та стабільного суспільства в умовах європейської інтеграції.

Висновки. Дослідження людського капіталу в контексті євроінтеграції України виявило як широкі можливості, так і потенційні загрози. Сучасний розвиток і капіталізація людського потенціалу при формуванні національної ідентичності, здобутті міжнародного досвіду, розвитку професійних навичок та активного волонтерства є важливими чинниками успішної інтеграції в

європейське співтовариство. Проте існують потенційні ризики, такі як втрата мігрантів, посттравматичні розлади серед військовослужбовців, зменшення народжуваності та зростання трудової нестабільності, які потребують уваги та ефективного управління.

У такому контексті нова українська стратегія розвитку людського капіталу спрямована на досягнення стратегічних цілей у покращенні демографічної ситуації, реформуванні освіти та науки, забезпеченні рівності громадян та розвитку культури, але вимагає адаптації до умов воєнного конфлікту та післявоєнного відновлення. Тому для України співпраця з Європейським Союзом наразі є важливим елементом у підтримці розвитку людського капіталу, що демонструє готовність ЄС відповідати на актуальні виклики та підтримувати українські ініціативи.

Таким чином, результати цього дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до розвитку людського капіталу в умовах євроінтеграції, який базується на співпраці з міжнародними партнерами та ефективному управлінні ризиками.

Література

1. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1(67). С. 110-116.
2. Лупак Р., Мізюк Б., Зайченко В., Куницька-Іліаш М., Васильців Т. Міграційні процеси та соціально-економічний розвиток: взаємовпливи та регуляторна політика. *Аграрна та ресурсна економіка: Міжнародний науковий електронний журнал*. 2022. № 8(1). С. 70-88.
3. Васильців Т. Г., Мульська О. П., Лупак Р. Л., Бідак В. Я. Збереження людського капіталу України в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2022. № 67. С. 43-48.

4. Ливч Д., Яценко Я. Людський капітал України та розвиток бізнесу: як зберегти та примножити?. Економічна правда, 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/> (дата звертання: 10.03.2024).

5. Burton C. G., Tate E., Rufat S. Social Vulnerability: Conceptual Foundations and Geospatial Modeling. In book: Vulnerability and Resilience to Natural Hazards. Cambridge University Press, 2018. P. 53–81

6. Статистичні дані. Державна міграційна служба України, 2023. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html> (дата звертання: 10.03.2024).

7. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Волошин В. І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 32-51.

8. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2020. 456 с.

9. Кількість зареєстрованих безробітних. Міністерство фінансів України. 2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/> (дата звертання: 10.03.2024).

10. Рівень безробіття в Україні. Міністерство фінансів України. 2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (дата звертання: 10.03.2024).

11. Коваль О. Оновлення стратегії людського розвитку: аспект репатріації біженців війни. Національний інститут стратегічних досліджень, 2024. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-stratehiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv> (дата звертання: 10.03.2024).

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України; Стратегія від 02.06.2021 № 225/2021. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звертання: 10.03.2024).

13. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 21(4). С. 407-427.

14. Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. Біженці з України: Хто вони, скільки їх та як їх повернути?. Фінальний звіт. Центр економічної стратегії, 2023. С. 120. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf> (дата звертання: 10.03.2024).

15. Програма «EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація МСП» підтримуватиме підприємців під час воєнного стану. EU4Business, 2022. URL: <https://eu4business.org.ua/news/the-eu4business-sme-competitiveness-and-internationalisation-programme-will-support-ukrainian-smes/> (дата звертання: 10.03.2024).

References

1. Antoniuk, V. P. (2022), “Risks and losses of human capital as a result of the war”, *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 1(67), pp. 110-116.

2. Lupak, R., Miziuk, B., Zaichenko, V., Kunytska-Iliash, M. & Vasylytsiv, T. (2022), “Migration processes and socio-economic development: mutual influences and regulatory policy”, *Ahrarna ta resursna ekonomika: Mizhnarodnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, vol. 8(1), pp. 70-88.

3. Vasylytsiv, T. H., Mulska, O. P., Lupak, R. L. & Bidak, V. Ya. (2022), “Preservation of human capital of Ukraine in war conditions (a factor of social vulnerability of the population): statement of the problem”, *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky*, vol. 67, pp. 43 -48.

4. Lyvch, D. & Yashchenko, Ya. (2024), “Human capital of Ukraine and business development: how to preserve and multiply?”, *Ekonomichna pravda*,

available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/18/708883/>
(Accessed 10 March 2024).

5. Burton, C. G., Tate, E. & Rufat, S. (2018), “Social Vulnerability: Conceptual Foundations and Geospatial Modeling”, *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*, Cambridge University Press, pp. 53–81.

6. The State Migration Service of Ukraine (2023), “Statistical data”, available at: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html> (Accessed 10 March 2024).

7. Vasylytsiv, T. H., Lupak, R. L. & Voloshyn, V. I. (2021), “Strategic imperatives of the state policy of countering hybrid threats and ensuring the economic security of Ukraine”, *Ekonomika Ukrainy*, vol. 2, pp. 32-51.

8. Libanova, E. M. (2020), *Bidnist naseleattia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu* [Poverty of the population of Ukraine: methodology, methodology and practice of analysis], Vydavets «Sochinskyi M. M.», Uman, Ukraine.

9. The Ministry of Finance of Ukraine (2023), “Number of registered unemployed”, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/register/2023/> (Accessed 10 March 2024).

10. The Ministry of Finance of Ukraine (2023), “Unemployment rate in Ukraine”, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (Accessed 10 March 2024).

11. Koval, O. (2024), “Updating the strategy of human development: the aspect of repatriation of war refugees”, *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*, available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-stratehiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv> (Accessed 10 March 2024).

12. The President of Ukraine (2021), Decree “On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the

Strategy of Human Development”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (Accessed 10 March 2024).

13. Novikova, O., Zaloznova, Yu. & Azmuk, N. (2022), “Restoration of the human capital of Ukraine in the post-war period using the advantages of digitalization”, *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, vol. 21(4), pp. 407-427.

14. Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M. & Tomilina, M. (2023), “Refugees from Ukraine: Who are they, how many are there and how to return them?”, *Tsentr ekonomichnoi stratehii*, available at: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf> (Accessed 10 March 2024).

15. EU4Business (2022), “The "EU4Business: Competitiveness and Internationalization of SMEs" program will support entrepreneurs during martial law”, available at: <https://eu4business.org.ua/news/the-eu4business-sme-competitiveness-and-internationalisation-programme-will-support-ukrainian-smes/> (Accessed 10 March 2024).

Стаття надійшла до редакції 14.03.2024 р.